

Κομμουνιστική δημοκρατία: Ερωτήματα, προϋποθέσεις και δυνατότητες

γράφει ο ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΓΥΡΟΣ*

Απέναντι: α) στα αστικά ιδεολογήματα, που θέτουν σε αντιπαλότητα τον κομμουνισμό και τη δημοκρατία, β) στον μικροαστικό σοσιαλισμό, που δικαιολογεί τις αντιδημοκρατικές εκτροπές του «υπαρκτού σοσιαλισμού» στο όνομα του κομμουνισμού, γ) στον αναρχισμό, που καταργεί την πολιτική δράση και πάλη, την πολιτική ως τρόπο ζωής και ως διαδικασία είναι αναγκαία και δυνατή η παραγωγή μιας κομμουνιστικής δημοκρατικής θεωρίας· μιας θεωρίας κομμουνιστικής δημοκρατίας, με ρίζες το παράδειγμα της αρχαίας δημοκρατικής πόλης, παράδειγμα που μέσα στο ιστορικό γίνεσθαι λειτουργεί ως ένα ανατρεπτικό «ουτοπικό πλεόνασμα», συναντώντας τη δημοκρατία της Κομμούνας και των Σοβιέτ.

Μια θεωρία κομμουνιστικής δημοκρατίας που αναμετριέται με τους προβληματισμούς και κυρίως με τα προβλήματα που ανέδειξαν οι απόπειρες της σοσιαλιστικής οικοδόμησης του 20ού αιώνα, επιχειρώντας να αναστοχαστεί μια νέα σύνθεση και επαναθεμελίωση του κομμουνισμού και της δημοκρατίας, με βάση τις σημερινές δυνατότητες και δυναμικές των «ελεύθερων συνεταιρισμένων παραγωγών».

* *Ιδιωτικός υπάλληλος, μεταπτυχιακός φοιτητής στο ΦΠΨ Ιωαννίνων, συγγραφέας του βιβλίου «Οι δυναμικές της χειραφέτησης: Από το δικαστήριο της ιστορίας» στους ελεύθερους συνεταιρισμένους παραγωγούς», Εκδόσεις των Συνάδελφων*

Πρόλογος

Ποια ήταν, ποια είναι και ποια δύνανται να είναι η σχέση της δημοκρατίας και του κομμουνισμού; Όχι κυρίως η σχέση τους ως κανονιστικών αρχών ή ως πλατωνικού τύπου ιδεών, αλλά κυρίως η σχέση τους ως πολιτικών προταγμάτων, ως διαδικασιών κοινωνικού μετασχηματισμού, ως πεδίων κοινωνικού και πολιτικού ανταγωνισμού, πολιτικής και ιδεολογικής διαπάλης και αντιπαράθεσης.

Ποια ήταν, ποια είναι ή ποια μπορεί να είναι η σχέση τους μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι, στην ταξική πάλη και στην κοινωνική διαπάλη; Βρίσκονται απέναντι και σε σύγκρουση, με τη δημοκρατία να αντιπαλεύει τον «ολοκληρωτισμό» του κομμουνισμού, όπως πιστεύουν οι φιλελεύθεροι και οι σοσιαλδημοκράτες; Μήπως η δημοκρατία απονεκρώνεται μαζί με το κράτος, όπως πιστεύει το κυρίαρχο ρεύμα των κομμουνιστών; Ή, από την άλλη, η δημοκρατία είναι η «πλατωνική» γνώμη των ιδιωτών, αλλά όχι γνώση, μια «πλατωνική» γνώμη που βρίσκεται αντίκρου από τη συμβουλευτική οργάνωση των εργατών, όπως θεωρούν οι συμβουλευτικοί κομμουνιστές;

Ή, σε αντίθεση με τα παραπάνω, είναι δυνατή και κυρίως αναγκαία μια σχέση δημοκρατίας-κομμουνισμού και πιο συγκεκριμένα η παραγωγή μιας θεωρίας της κομμουνιστικής δημοκρατίας; Μιας θεωρίας που δεν τελειώνει, δεν ολοκληρώνεται με το μαρασμό του εργατικού «αντι»κράτους, αλλά συνεχίζει ως διαδικασία μετασχηματισμού, ως τρόπος ζωής, ως σύμφυση «μορφών ζωής» στην κοινωνία των «ελεύθερων συνεταιρισμένων παραγωγών». Και αν αυτό ισχύει, ποια είναι τα πλαίσια και οι προϋποθέσεις για την παραγωγή μιας θεωρίας της κομμουνιστικής δημοκρατίας;

Το κείμενο που ακολουθεί θα επιχειρήσει να αναμετρηθεί με το παραπάνω ερώτημα, δίχως να έχει τη φιλοδοξία να αποτελέσει ολοκληρωμένη απάντηση, παρά μόνο αφορμή για το άνοιγμα της συζήτησης.

Είχε δίκιο

Στην εποχή του Ψυχρού Πολέμου, η βασικότερη κατηγορία που εξαπέλυε το καπιταλιστικό στρατόπεδο απέναντι στο στρατόπεδο του «υπαρκτού σοσιαλισμού» ήταν η απουσία δημοκρατικών ελευθεριών και δικαιωμάτων· κατηγορία που έφτανε στο επίπεδο της ταύτισης κομμουνισμού- φασισμού, ξεχνώντας πως η δημοκρατία, η αστική δημοκρατία, και ο σοβιετικός κομμουνισμός πολέμησαν μαζί το φασισμό και το ναζισμό.

Ωστόσο σε μεγάλο βαθμό οι κατηγορίες της καπιταλιστικής Δύσης είχαν δίκιο. Όντως απουσίαζαν οι δομές και οι θεσμοί μιας κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, αλλά, το κυριότερο, απουσίαζαν οι πραγματικές συνθήκες μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης, μιας σοσιαλιστικής δημοκρατικής διακυβέρνησης – απόρροια της απουσίας μιας πραγματικής εργατικής-προλεταριακής αυτοκυβέρνησης.

Την εξουσία όχι μόνο δεν την είχε η συνειδητοποιημένη εργατική τάξη και οι σύμμαχοι τους, αλλά την είχε μια νέα άρχουσα τάξη γραφειοκρατικού δεσποτισμού. Υπήρχε ένας κατ' όνομα σοσιαλισμός, μια κατ' όνομα σοσιαλιστική δημοκρατία, με την οικονομική και πολιτική εξουσία να βρίσκεται στα χέρια αυτής της οικονομικής και πολιτικής ολιγαρχίας.

Αυτό όμως δεν μετατρέπει τις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» σε «ολοκληρωτικές» κοινωνίες. Απεναντίας, η εξουσία του γραφειοκρατικού δεσποτισμού δεν έλεγχε τα πάντα. Ακόμη και στα πλέον «σκοτεινά χρόνια» των σταλινικών εκκαθαρίσεων είχαμε όξυνση και όχι άμβλυνση των κοινωνικών και ταξικών αντιθέσεων σε όλα τα επίπεδα της σοβιετικής ζωής.

Ούτε όμως μπορούμε να ταυτίσουμε τον σταλινικό κομμουνισμό με το ναζισμό. Η γραφειοκρατικοποίηση των κοινωνιών που βγήκαν από τις σοσιαλιστικές επαναστάσεις ήταν αποτέλεσμα του εκφυλισμού και της ήττας αυτών των επαναστάσεων. Ο ναζισμός-φασι-

σμός είναι αποτέλεσμα του εκφυλισμού και της παρακμής των αστικών κοινωνιών, είναι η πιο βάρβαρη απάντηση των καπιταλιστών απέναντι στο κίνδυνο της σοσιαλιστικής επανάστασης· μια απάντηση που βγήκε από τα κοινωνικά και ταξικά κατακάθια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

Καπιταλισμός και δημοκρατία

Το γεγονός πως σε μεγάλο βαθμό ήταν σωστή η κριτική του καπιταλιστικού στρατοπέδου δεν σημαίνει πως δεν ήταν σωστή και η κριτική του κομμουνιστικού στρατοπέδου. Το ότι απουσίαζαν οι δημοκρατικές ελευθερίες στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» δεν συνεπάγεται πως υπήρχαν δημοκρατικές ελευθερίες στις χώρες του δυτικού καπιταλισμού.

Και δεν αναφέρομαι στις τυπικές αστικές δημοκρατικές ελευθερίες και στους τυπικούς κοινοβουλευτικούς θεσμούς, αλλά στις πραγματικές δημοκρατικές προϋποθέσεις, που δίνουν πραγματικό λόγο και εξουσία στην εργαζόμενη πλειοψηφία. Πρόκειται για μια κατάσταση πραγμάτων που βρίσκεται σε αντίθεση με την πολιτική της ενσωμάτωσης των λαϊκών και εργατικών συμφερόντων στα αστικά συμφέροντα, και ειδικότερα μέσα από την ενσωμάτωση τους στα αστικά μαζικά κόμματα, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο.

Έχουν περάσει 26 χρόνια από την κατάρρευση των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και τη νίκη της δυτικής δημοκρατίας· και, αντί να έχουμε μια δημοκρατική διεύρυνση των ελευθεριών μας, έχουμε μια πραγματική συρρίκνωσή τους, με τα κοινωνικά και ταξικά δικαιώματα των υποτελών τάξεων να βρίσκονται στο περιθώριο και στην «παρνομία».

Σήμερα –όσο ποτέ άλλοτε– στην πλειοψηφία των κρατών έχουμε τυπικά κοινοβουλευτικά δημοκρατικά χαρακτηριστικά. Από την άλλη, σήμερα –όσο ποτέ άλλοτε– η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι ένα «αδειανό πουκάμισο»,

που ενσωματώνει και εκφράζει μόνο τα συμφέροντα των παγκοσμιοποιημένων και τοπικών οικονομικών ελίτ.

Μέχρι την εποχή του τέλους του Ψυχρού Πολέμου στις χώρες της καπιταλιστικής Δύσης, μπροστά στο πραγματικό ή φανταστικό φόβητρο του «υπαρκτού σοσιαλισμού», τόσο οι συντηρητικές όσο και οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις του δυτικού στρατοπέδου αντιμετώπιζαν με σοβαρότητα τον λαϊκό παράγοντα και το εργατικό κίνημα, ενσωματώνοντάς το στις δομές διακυβέρνησης.

Κατ' αυτό τον τρόπο, τόσο οι συντηρητικές όσο και οι σοσιαλδημοκρατικές δυνάμεις έχτιζαν ένα μπλοκ δυνάμεων και υλικών συμφερόντων που υπερέβαινε τα στενά αστικά συμφέροντα, με την ηγεμονία, βέβαια, των τελευταίων, και μάλιστα των πιο δυναμικών και στρατηγικών τους πλευρών του κεφαλαίου. Ένα αστικό μπλοκ δυνάμεων με την ηγεμονία των πλέον στρατηγικών πλευρών του κεφαλαίου, που εντός τους εκφράζονταν τόσο μικροαστικά όσο και εργατικά τμήματα, ειδικότερα τα τμήματα της εργατικής αριστοκρατίας.

Μια αντίστοιχη διαδικασία ενσωμάτωσης των λαϊκών και εργατικών αναγκών στο κυρίαρχο ταξικό μπλοκ όπου ηγεμόνευε η γραφειοκρατία είχαμε στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Σε αυτές τις χώρες –και σε ένα μεγαλύτερο βαθμό– υπήρξε μια ενότητα των σοβιετικών ελίτ και του σοβιετικού λαού, μια ενότητα που έσπασε με την πάροδο του χρόνου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την περίοδο της γκλάσνοστ και της περестρόικα να έχουμε την αυτονόμηση τμημάτων της άρχουσας ελίτ και τμήματος μεσοστρωμάτων, που απαιτούσαν πλέον προσαρμογή στην καπιταλιστική αγορά.

Σε ένα γενικότερο πλαίσιο, τόσο στις χώρες του υπαρκτού καπιταλισμού όσο και στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» υπήρχαν ως υλικό υπόβαθρο, στο έναν ή στον άλλο βαθμό, συνειδητά ή ασυνείδητα, μορφές και δομές «κοινωνικού συμβολαίου» μεταξύ των «πάνω» και των «κάτω»· «κοινωνικό

συμβόλαιο» όπως το όριζαν οι αστοί θεωρητικοί του της πρώιμης φάσης της αστικής δημοκρατικής σκέψης (Στυλιανού, 2006). Ένα κοινωνικό συμβόλαιο που συσχετιζόταν τόσο με τις σχέσεις εξουσίας και διακυβέρνησης όσο και με τις συγκεκριμένες –ιστορικά εκφραζόμενες– δομές των σχέσεων ιδιοκτησίας ανά κοινωνικό σχηματισμό και τρόπο παραγωγής.

Η ιστορική εξέλιξη έδειξε πως η δημοκρατία –ως μορφή πραγματικής λαϊκής κυριαρχίας– ποτέ δεν τα πήγαινε καλά με τα πάσης φύσεως ταξικά πολιτικοοικονομικά συστήματα, είτε μιλάμε για το τυπικό δυτικό καπιταλιστικό σύστημα είτε για τα ταξικά συστήματα που γεννήθηκαν ύστερα από μια σειρά αντικαπιταλιστικών, σοσιαλιστικών και αντιιμπεριαλιστικών επαναστάσεων του 20ού αιώνα. Και, όσο πιο πολύ για δημοκρατία μιλούσαν τα πάσης φύσεως καθεστώτα, τόσο λιγότερη δημοκρατία υπήρχε. Όσο πιο δημοκρατικό ονομαζόταν το καθεστώς, τόσο πιο πολύ τα λαϊκά στρώματα δεν είχαν και δεν έχουν λόγο στη διακυβέρνηση.

Ειδικότερα ως προς τη σχέση καπιταλισμού και δημοκρατίας, τα ζητήματα κινούνταν εξαρχώς αντιθετικά. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής χτίστηκε πάνω στην αντιδημοκρατική βαρβαρότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου, της βίαιης μετατροπής των χωρικών σε προλετάρους, της μετατροπής των «κοινών» γαιών σε μεγάλη ατομική ιδιοκτησία, της πειρατείας, του αποικισμού και της δουλεμπορίας. Η δημοκρατία, η καθολική ψήφος, τα συνδικάτα, η ελευθερία του τύπου, η δωρεάν παιδεία και υγεία υπήρξαν σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα της ταξικής πάλης και του σοσιαλιστικού κινήματος.

Το πόσο «καλές» σχέσεις έχουν η δημοκρατία και ο κομμουνισμός το βλέπουμε στον σύγχρονο εργασιακό και εργοστασιακό δεσποτισμό. Από αυτή την οπτική έχει δίκιο σε μεγάλο βαθμό ο Σλάβοϊ Ζίζεκ (Slavoj Žižek) όταν βλέπει στη σύγχρονη δεσποτική «κομμουνιστική» Κίνα όχι μια σχετικά ομαλή μετάβαση στον κλασικό καπιταλισμό σε

συνθήκες πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου, αλλά μια παγκοσμιοποιημένη πρόταση αυταρχικοποίησης του καπιταλισμού, στο βαθμό που «η δημοκρατία όπως την εννοούμε δεν αποτελεί προϋπόθεση ούτε κίνητρο, αλλά ένα εμπόδιο στην οικονομική ανάπτυξη» (Ζίζεκ, 2013: 189).

Τι είναι δημοκρατία;

Η δημοκρατία είναι μια σύνθετη λέξη, από τη λέξη «δήμος», δηλαδή τη συνέλευση ενός πλήθους ανθρώπων που έχει δημοκρατικά δικαιώματα, και τη λέξη «κράτος», που σημαίνει εξουσία, κυριαρχία, ισχύς και δύναμη. Συνεπώς μιλάμε για την εξουσία, την κυριαρχία, την ισχύ, τη δύναμη του οργανωμένου λαού, σε αντίθεση με τα πολιτεύματα στα οποία τη δύναμη, την ισχύ και την εξουσία την είχε ένας (ο βασιλιάς ή ο τύραννος) ή ελάχιστοι (οι αριστοκράτες ή οι ολιγάρχες), με τον οργανωμένο, σε συνέλευση, λαό να αυτοκυβερνείται άμεσα και όχι διά αντιπροσώπων. Η διά αντιπροσώπων διακυβέρνηση –και μάλιστα αυτή που εναλλάσσεται κάθε 4 χρόνια– μάλλον συνιστά μια μορφή ολιγαρχίας, που σήμερα παίρνει το χαρακτήρα της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας. Άρα η μοναδική, πραγματική δημοκρατία είναι η άμεση δημοκρατία, η δημοκρατία της «εκκλησίας του δήμου», των δημοτικών συνελεύσεων, των γενικών συνελεύσεων σε γειτονιές και σε χώρους εργασίας.

Σε θεωρητικό πεδίο, η μοναδική, πραγματική και πλέον ολοκληρωμένη δημοκρατία είναι η δικτατορία του «δικτατορία του προλεταριάτου»¹, σε αντίθεση με την αστική δημοκρατία, που είναι η δικτατορία της αστικής τάξης.

Η «εξουσία του προλεταριάτου» είναι η δικτατορία της πολιτικά και ταξικά

1. Εξαιτίας της ιστορικής χρήσης του όρου «δικτατορία του προλεταριάτου» σε σχέση με τα καθεστώτα του «υπαρκτού σοσιαλισμού», μπορούμε εναλλακτικά να χρησιμοποιήσουμε τον όρο «εξουσία του προλεταριάτου».

συνειδητοποιημένης, οργανωμένης εργαζόμενης πλειοψηφίας. Δημοκρατία για την εργαζόμενη πλειοψηφία, δικτατορία για τη μειοψηφία, όπως, από την άλλη, αστική δημοκρατία είναι η δημοκρατία της οικονομικής μειοψηφίας και η δικτατορία επί της πλειοψηφίας.

Ακολουθώντας τον Καρλ Μαρξ (Karl Marx) στην *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, θα πούμε πως η «εξουσία του προλεταριάτου», αν και η πλέον ολοκληρωμένη δημοκρατία, δεν είναι κομμουνισμός, αλλά η περίοδος που μεσολαβεί ανάμεσα στην καπιταλιστική και την κομμουνιστική κοινωνία, με το κράτος να μην μπορεί παρά να είναι η «επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου» (Μαρξ, 1994). Δηλαδή παραμένει η δύναμη ενός κράτους, έστω και αν αυτό θεωρείται κράτος προς απονέκρωση, αλλά ακολουθώντας τον Σπινόζα (Spinoza) θα πούμε πως είναι η δύναμη του πλήθους και όχι η ισχύς των οικονομικών ελίτ.²

Αν η μεταβατική περίοδος προς την κατάργηση όλων των τάξεων, δηλαδή προς τον κομμουνισμό, είναι η «δικτατορία του προλεταριάτου», η πλέον ολοκληρωμένη δημοκρατία των εργατών, μήπως στην κομμουνιστική κοινωνία δεν υφίσταται αναγκαιότητα να παίρνουμε υπόψη μας τους πολιτικούς θεσμούς της δημοκρατίας, την πολιτική γενικά και ειδικά, την ελευθερία γενικά και ειδικά, καθώς θα είναι –εγγυημένη– μια ενεργή καθολική ελευθερία;

Αν μιλάμε για τον κομμουνισμό ως μια ολοκληρωμένη κοινωνία των «ελεύθερων συνεταιρισμένων παραγωγών», των ολοκληρωμένων ατομικότητων, ίσως και να ισχύει, αν και πάλι είναι θεωρητικά και κυρίως πολιτικά παρακινδυνευμένο να το υποστηρίξουμε από τώρα.

Αν όμως προσεγγίσουμε τον κομμουνισμό ως τάση, κίνημα, και κοινωνία, ως μια διαλεκτική τρισυπόστατη διαδικασία/κίνηση, δηλαδή τον κομμουνισμό ως μια διαδικασία και κίνηση που

ξεκινά πριν από την επανάσταση, δυναμώνει κατά τη διάρκεια της επανάστασης, ισχυροποιείται και ηγεμονεύει ύστερα από αυτήν, αλλάζοντας ποιοτικό χαρακτήρα (Αργυρός, 2015), τότε η δημοκρατία ως μια πολιτική, πολιτικά καθολική διαδικασία, ως τρόπος ζωής ή ως «μορφή ζωής» –όπως θα έλεγε και ο ύστερος Βιτγκενστάιν (Wittgenstein)– είναι όσο ποτέ αναγκαία.

Αυτή την εικόνα της δημοκρατίας ως τρόπου ζωής, ως μιας διαδικασίας σε σχέση με τον νεαρό Μαρξ, τον Μαρξ προτού αποκρυσταλλώσει τον κομμουνιστικό του χαρακτήρα, αναλύει ο Αλέξανδρος Χρύσης στο βιβλίο του *Ο Μαρξ της δημοκρατίας*, στο οποίο αργότερα στην εργασία μας θα επανέλθουμε. Προς το παρόν, ας επιστρέψουμε στην ιστορική γενεαλογία της έννοιας «δημοκρατία».

Αρχαία δημοκρατική πόλη

Το φαινόμενο της αρχαίας ελληνικής δημοκρατικής πόλης υπήρξε ένα φαινόμενο ιστορικά μοναδικό, ένα φαινόμενο που όχι μόνο γέννησε την έννοια της δημοκρατίας και της φιλοσοφίας, αλλά οικοδόμησε και το συγκεκριμένο πλαίσιο και σύμπαν όλων των δημοκρατικών ανατρεπτικών και επαναστατικών προτάσεων που υπήρξαν έκτοτε· ένα σύμπαν κοντά στα ανθρώπινα μέτρα και σταθμά, με επίγνωση των ορίων της φυσικής νομοτέλειας και του θανάτου, ένα σύμπαν που μετέφερε τη δύναμη και την ευθύνη στον ίδιο τον άνθρωπο, τον πολιτικό άνθρωπο, τον άνθρωπο που είναι ενταγμένος στην πόλη-κράτος, το κοινωνικό και πολιτικό ζώο και όχι το δαίμονα ή το θεό, ομνύοντας στην αριστοτελική οντολογία των «πολιτικών» του.

Σε αυτό το σημείο έχει δίκιο ο Καστοριάδης (Καστοριάδης, 1999: 36), ο οποίος αναγιγνώσκει μια κοινή ρίζα φιλοσοφίας και δημοκρατίας στο πλαίσιο μιας κοινωνικής και πολιτικής σύγκρουσης μεταξύ αριστοκρατών και δημοκρατών, μεταξύ πλούσιων ολιγαρχών και

φτωχών μικροϊδιοκτητών. Μια εσωτερική σχέση που απαντά στα ερωτήματα τι είναι αλήθεια, τι είναι δικαιοσύνη, πώς από το μύθο και τους μύθους περνάμε στο Λόγο και στη λογική εξήγηση των πραγμάτων, πώς θέτουμε ως μέτρο των πραγμάτων τον ίδιο τον άνθρωπο, την πολιτική του κοινότητα και όχι κάτι έξω από αυτόν.

Επιμένουμε, τον άνθρωπο που είναι ενταγμένος στην πολιτική κοινότητα των αυτόνομων πολιτών, και όχι τον ιδιώτη, με άλλα λόγια. Πόσο μεγάλη αντίστροφη με τη σημερινή εποχή, που ο ιδιώτης και το ιδιωτικό έχουν «θεωθεί», με τον πολίτη να στέκει ως συμπλήρωμα του υπηκόου ενός έθνους-κράτους ή μιας αυτοκρατορίας. Από αυτή την οπτική, έχει δίκιο ο Καστοριάδης που θεωρούσε πως η δημοκρατική πόλις-κράτος δεν ήταν κράτος, κράτος όπως σήμερα θα το ορίζαμε.

Είναι αναγκαίο να επισημανθεί πως σε αυτό το ανώτερο οντολογικό δημοκρατικό ύψος της πόλεως-κράτους δεν έχει φτάσει καμία κοινωνία από την αρχαιότητα ως τη σύγχρονη εποχή, ούτε η καπιταλιστική δημοκρατική κοινωνία ούτε οι κοινωνίες του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Η πρώτη, η καπιταλιστική κοινωνία, δεν κατάφερε να υπερβεί την αντίθεση ιδιώτη-πολίτη, μετατρέποντας εντέλει τον πολίτη σε ιδιώτη καταναλωτή. Όσο για τη δεύτερη, ο Σοβιετικός εργαζόμενος πολίτης μετατράπηκε σε εργαζόμενο ιδιώτη, χειροκροτητή των αποφάσεων του κόμματος-κράτους, εξασφαλίζοντας κάποια κοινωνικά δικαιώματα και μια εργασιακή ασφάλεια.

Μόνο στις επαναστατικές στιγμές που άλλαξαν την ιστορία η δημοκρατική οντολογία της αρχαίας δημοκρατικής πόλεως θα βρει συνεχιστές, σε ακόμη πιο καθολικά πλαίσια απ' ό,τι η αρχαία δημοκρατική πόλις. Μιλάμε για τη Γαλλική Επανάσταση της έννοιας του πολίτη, την Κομμούνια του Παρισιού – τη μαρξική εικόνα της δικτατορίας του προλεταριάτου– ή τη Ρωσική-σοσιαλιστική Επανάσταση με τον προλετάριο πολίτη να κατακτά την εξουσία, όπου η σοσιαλιστική επαναστατική διαδικασία

αποτελέσει την πλέον καθολική μορφή, καθώς δεν απέκλειε κανέναν. Όπως είναι γνωστό, σε μεγάλο βαθμό οι αστικές επαναστάσεις απέκλειαν, στο έναν ή στον άλλο βαθμό, τις γυναίκες, τους φτωχούς και τους σκλάβους.

Η δημοκρατία ως ουτοπία/διαδικασία

Ακολουθώντας δε τη θεωρία του «ουτοπικού πλεονάσματος» του Μπλοχ (Bloch) (Μπλοχ, 1985), θα μπορούσαμε να προσεγγίσουμε τη δημοκρατική οντολογία της αρχαίας πόλεως ως ένα «ουτοπικό πλεονάσμα» που μας επιτρέπει να προσεγγίζουμε με αισιοδοξία την πραγματικότητα, ενώ ως ουτοπία εκφράζει αυτό που είναι δυνατό, αλλά όχι ακόμη ενεργό. Είναι το πάντοτε δυνατό επαναστατικό συμβάν για να μετατραπεί το δυνατό σε ενεργό. Είναι μια διαρκής επαναστατική διαδικασία που αναιρεί διαλεκτικά το δικασμό μεταξύ ιδιώτη και πολίτη και, όπως γράφει ο Αλέξανδρος Χρύσης στο βιβλίο του *Ο Μαρξ της Δημοκρατίας*: «Ο Μαρξ αντιπαρατάσσει τον στόχο της δημοκρατίας τρόπο ζωής, ως οργάνωση και λειτουργία του συλλογικού στο οποίο αίρονται οι κρίσιμοι δικασμοί που χαρακτηρίζουν τις κοινωνίες των νεότερων χρόνων [...]. Η δημοκρατία δεν είναι πρωτίστως μορφή διακυβέρνησης, αλλά τρόπος ζωής, μια μορφή συνένωσης που συνιστά την ουσία του πολιτεύματος» (Χρύσης, 2014: 306-307).

Ο Ντανιέλ Μπενσαϊντ (Daniel Bensaïd) μιλά για τη διαρκή δημοκρατική επαναστατική διαδικασία που επαναστατικοποιεί τη δημοκρατία, σε ακολουθία της λογικής του Μαρξ, μέχρι η πολιτική χειραφέτηση να γίνει κοινωνική (Μπενσαϊντ, 2013: 79).

Και, από αυτή την οπτική, η δημοκρατία ως διαδικασία, ως τρόπος ζωής, ως οργάνωση του συλλογικού εντάσσεται σε μια ολότητα, σε μια «μορφή ζωής» ή σε ένα σύμπαν «μορφών ζωής». Στη διαρκή και αδιάκοπη επαναστατική διαδικασία συναντά τον κομμουνισμό ως

διαδικασία και «μορφή ζωής», όπως ο Μαρξ της δημοκρατίας συναντά τον κομμουνιστή Μαρξ.

Η ουτοπική οντολογία του «όχι-ακόμη-συνειδητού»³, το πάθος της ουτοπικής προσδοκίας, το πρωτείο του μέλλοντος είναι η οντολογία μιας επιστημονικής επαναστατικής αλήθειας προτού εμφανιστεί στην ολότητα της ως ενεργή. Η οντολογία μιας επιστημονικής επαναστατικής αλήθειας είναι μια διαδικασία που βρίσκεται υπό διαρκή διακύβευση. πρόκειται για ανοιχτά επιστημονικά σύμπαντα, που συσχετίζονται με τα επιστημονικά παραδείγματα, όπως θα το έθετε ο Τ. Κουν, μια διαδικασία συνεχούς αλλαγής.

Γ' αυτόν το λόγο δεν μπορούμε να προσεγγίσουμε τη δημοκρατία από τη μια και τον κομμουνισμό από την άλλη ως δογματικές –κλειστές– αλήθειες ή ως πλατωνικές ιδέες ή ως σταθερές αλήθειες, παρμενίδειου τύπου, αλλά ως αυτόνομες και αλληλεξαρτώμενες διαδικασίες ή ως αυτόνομες και αλληλεξαρτώμενες «μορφές ζωής».

Μια συγκεκριμένη διαδικασία/μορφή ζωής ευρισκόμενη σε σχέση με μια άλλη διαδικασία/μορφή ζωής δύναται να οικοδομήσει μοναδικές ιστορικοπολιτικές οντότητες και δομές, όπως, λόγου χάριν, η δημοκρατία και η δύναμη του πλήθους των μικροϊδιοκτητών στην αρχαία Αθήνα. Ή σε άλλο πλαίσιο και ιστορικές στιγμές η δημοκρατία και η δύναμη της συνειδητοποιημένης εργατικής τάξης δύναται να οικοδομήσουν μια κομμουνιστική δημοκρατία των «ελεύθερων συνεταιρισμένων παραγωγών».

Από αυτή την ανοιχτή διαδικασία και την αλληλοδιαπλοκή των «μορφών ζωής» κατανοούμε τη μοναδικότητα της αθηναϊκής δημοκρατικής πόλεως-κράτους ή κάθε ιστορικής επαναστατικής μοναδικότητας. Κατανοούμε τη μοναδικότητα του δήμου των ελεύθερων ανδρών –αυτής της μερικότητας– που για κάποιες δεκαετίες έπαιξε το ρόλο της καθολικότητας. Και εξέπεσε, καθώς δεν

στάθηκε ικανή να αποδομήσει ολοκληρωτικά (ιστορικά ήταν από πολλές πλευρές αδύνατον να πραγματοποιηθεί) το ταξικό κέλυφος που έθετε στο πολιτικό περιθώριο, εκτός των ορίων της πόλης, όχι μόνο τους δούλους, αλλά και τις γυναίκες, τους μέτοικους και τους μετανάστες. Η αρχαία δημοκρατία δεν υπήρξε πραγματικότητα, όχι εξαιτίας της δουλοκτητικής κοινωνίας, αλλά λόγω της δύναμης που απέκτησαν οι ελεύθεροι άνδρες, χωρικοί και μικροϊδιοκτήτες, στο πλαίσιο του ελεύθερου δήμου.

Σύμφωνα με την πλειοψηφία των ιστορικών, οι περισσότεροι Αθηναίοι πολίτες εργάζονταν και δεν ήταν δουλοκτήτες. Από αυτή την οπτική, μάλλον έχει δίκιο η Έλεν Μείκσινς-Γουντ (Ellen Meiksins-Wood) που γράφει πως οι «Έλληνες δεν εφνύραν τη δουλεία, αλλά κατά μία έννοια εφνύραν την ελεύθερη εργασία» (Γουντ, 1998: 179), υπερβαίνοντας διάμεσου του ελεύθερου δήμου τη διάκριση και την αντίθεση κυβερνήτων-παραγωγών, κάτι που οδήγησε σε μια πρωτόγνωρη ελευθερία των παραγωγών, θρυμματίζοντας τις σχέσεις κυριαρχίας που είχαν διαμορφωθεί μέχρι εκείνη τη στιγμή στο πλαίσιο του αρχαίου κόσμου.

Επρόκειτο για μια ενότητα κυβερνήτων και παραγωγών την οποία πολέμησαν οι αριστοκρατικές και ολιγαρχικές δυνάμεις, όπως τις πολέμησε ο φιλόσοφος Πλάτωνας με την κλειστή ιεραρχική ταξική κοινωνία της πολιτείας του (Γουντ, 1998: 188-192)- μια ενότητα που έπαψε να υπάρχει όταν ο «βάνουσος δήμος» έχασε την εξουσία του από τους αριστοκράτες και τους ολιγάρχες και η ελεύθερη εργασία του μικροϊδιοκτήτη υποκαταστάθηκε από τη συσσωρευμένη εξουσία/εργασία του δουλοκτητή.

Βέβαια, ο Πλάτωνας, υπερασπίζοντας έναν μυθικό ή και πραγματικό στρατιωτικό αρχέγονο κομμουνισμό, υπερασπίστηκε έναν κομμουνισμό των αριστοκρατών του πνεύματος. Αυτόν τον πλατωνικό αριστοκρατικό κομμουνισμό, τον φανερά εχθρικό απέναντι στη δημοκρατία, σκεπτόμενος «πλατωνικότερα» του Πλάτωνος, επιχειρεί να γενικεύσει ο Αλέν Μπαντιού (Alain Badiou,

επαναστατική θεωρία, αλλά ως μια κατιανού τύπου κανονιστική αρχή;

Τίμια θέση, άλλα μάλλον δεν θα συμφωνήσω, όπως δεν συμφωνώ πλέον και με την τροτσικιστική άποψη του «εκφυλισμένου εργατικού κράτους», αν και για την εποχή της υπήρξε η πιο ολοκληρωμένη απάντηση όσον αφορά τον εκφυλισμό της επανάστασης, μια απάντηση όμως που έθετε το πρόβλημα στο επίπεδο της αναδιανομής του παραγόμενου προϊόντος και όχι στο επίπεδο των παραγωγικών σχέσεων.

Στο πλαίσιο της διαλεκτικής διαδικασίας της τάσης – κίνησης – κινήματος – κοινωνίας στο βιβλίο μου (2015) υποστηρίζω πως μεταβατική κοινωνία και πρώτη φάση του κομμουνισμού δεν μπορούν να ταυτιστούν, τόσο γιατί υφίσταται η διαλεκτική κεφαλαίου-εργασίας όσο και γιατί η τάση των ελεύθερων συνεταιρισμένων παραγωγών δεν είναι ακόμα ηγεμονική. Επίσης, δυσπιστώ και με την έννοια της «δικτατορίας του προλεταριάτου», καθώς θεωρώ πως οι δυναμικές της χειραφέτησης πρέπει να αποκτήσουν χαρακτήρα αυτοκατάργησης του προλεταριάτου, γενικευμένης αυτοδιαχείρισης και μετατροπής του προλεταριάτου σε «ελεύθερους συνεταιρισμένους παραγωγούς».

Από την άλλη πλευρά, ίσως και να μη διαχωρίζονται με «σινικά τείχη», εφόσον αντιμετωπίσουμε την επαναστατική μετάβαση ως μια ανοιχτή διαδικασία κατά την οποία το παλιό καταστρέφεται και το νέο αναδύεται – και, με βάση τη μακιαβελική πολιτική «τύχη» και τον «καιρό», καθώς και την ενότητα του συνειδητοποιημένου προλεταριάτου, με τις δυναμικές της χειραφέτησης που αναπτύσσονται, δύναται να έχουμε το πέρασμα στην αταξική κοινωνία.

Τί άλλαξε και τι έμεινε ίδιο;

Άλλαξαν και σε ποιο βαθμό οι παραγωγικές σχέσεις στην ΕΣΣΔ; Κι αν δεν άλλαξαν, ποιος ευθύνεται; Υπήρχαν οι δυνατότητες να αλλάξουν οι παραγωγικές σχέσεις από καπιταλιστικές σε σο-

σιαλιστικές; Ή τα όρια των δυνατοτήτων εκείνης της εποχής έμειναν στο επίπεδο της ανάπτυξης και της ολοκλήρωσης του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με όχημα το κράτος; Κι αν αυτό ισχύει, μήπως όντως για εκείνη την εποχή η μαρξιστική-λενινιστική θεωρία έπαιρνε το χαρακτήρα κανονιστικής αρχής, το χαρακτήρα πλατωνικής ιδέας;

Η θεωρία και η πρακτική μας πρέπει να αναμετρώνται με την πραγματικότητα και σε κάθε εποχή να αναμετρώνται με τα καθήκοντα που αυτή θέτει. Και από αυτή την οπτική η μαρξιστική-λενινιστική θεωρία και πρακτική, όπως και οι αιρετικές της εκφράσεις, αναμετρήθηκαν με την πραγματικότητα και με τα καθήκοντα που έθετε αυτή, έδωσαν απαντήσεις, ανέτρεψαν τον καπιταλισμό, επιχείρησαν να οικοδομήσουν το σοσιαλισμό.

Από την άλλη πλευρά, «ορθοδοξία» και «αιρέσεις» χρεώνονται με αδυναμίες, ανικανότητες, τραγικά λάθη ή ακόμη και με εγκλήματα. Ναι –θέλουμε, δεν θέλουμε–, η θεωρία και η πρακτική μας έχουν χάσει την επαναστατική τους αθωότητα. Και από αυτή την οπτική δεν μπορούμε να πάρουμε τα πράγματα από την αρχή, επιστρέφοντας σε μια μυθική αρχή κομμουνιστικής διαφάνειας.

Η επαναστατική διαδικασία στην ΕΣΣΔ έδειξε τις δυνατότητες και τα όρια μιας νεαρής και πολιτικά άπειρης ή και ανώριμης εργατικής τάξης να υπερασπίσει την επαναστατική ενότητα κυβερνώντων-παραγωγών, πόσο μάλλον όταν η επανάσταση στη Δύση ηττήθηκε.

Η εργατική τάξη, ανώριμη και άπειρη, έσπασε την ενότητα κυβερνώντων-παραγωγών, δίνοντας την εξουσία στους διανοούμενους του μοναδικού κόμματος, διατηρώντας πρωτόγνωρα για την εποχή τους κοινωνικά δικαιώματα· κοινωνικά δικαιώματα που οι εργαζόμενοι της Δύσης απέκτησαν μετά το τέλος του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου, και αυτό στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου και μέχρι το πέρασ του.

Η διάσπαση της ενότητας κυβερνώντων-παραγωγών και η παράδοση της εξουσίας στους ινστρούχτορες του

μοναδικού κόμματος μετέτρεψε τους Σοβιετικούς εργαζομένους από Σοβιετικούς πολίτες σε Σοβιετικούς ιδιώτες.

Ο Γιώργος Ρούσης στο εξαιρετικά ενδιαφέρον βιβλίο του *Ο Μαρξ γεννήθηκε νωρίς* (2008) προσέγγισε τον σύγχρονο κομμουνισμό της «Γενικής διάνοιας» από μια διαφορετική οπτική απ' ό,τι ο Αντόνιο Νέγκρι (Antonio Negri) και η εργατική αυτονομία. Σε αυτό το βιβλίο του ο συγγραφέας μιλάει για την ιστορική α-δυνατότητα της εργατικής τάξης, και ειδικότητα της εργατικής τάξης της ΕΣΣΔ, να υπερασπίσει την εξουσία της. Επομένως και για την α-δυνατότητα να χτιστεί ένας σοσιαλισμός/κομμουνισμός σύμφωνα με τη θεωρία και την πρακτική των Μαρξ και Λένιν, την α-δυνατότητα της βιομηχανικής τεχνολογικής ανάπτυξης σε σχέση με τη δυνατότητα της σύγχρονης επιστημονικής επανάστασης να μετατραπεί σε βάση σοσιαλιστικής οικοδόμησης.

Η μεταβίβαση της εξουσίας στους κομματικούς ιντρούχτορες – ύστερα από την εκκαθάριση της πρώτης επαναστατικής γενιάς – τους μετέτρεψε σε κανονικοποιημένους, συντηρητικούς, εκφυλισμένους γραφειοκράτες. Και παρά την απόπειρα του Στάλιν να διατηρήσει την εξουσία, τη δική του εξουσία και συνολικά της γραφειοκρατίας, παίζοντας το μεσάζοντα ανάμεσα στις φράξιες των γραφειοκρατών, εκκαθαρίζοντας όσους δεν χωρούσαν στα μέτρα του ή όσους θεωρούσε ότι αποτελούν κίνδυνο, η γραφειοκρατία απέκτησε στοιχεία και κουλτούρα αστικής τάξης, μιας εκφυλισμένης αστικής τάξης.

Μια δύναμη – εκφυλισμένη – αστική τάξη που επιχειρήσει να διατηρήσει την εξουσία και τα προνόμιά της σε μια λογική «ειρηνικής συνύπαρξης» με τον καπιταλισμό. Και σε ένα βαθμό τα κατάφερε, υπερασπίζοντας από αυτή την οπτική το «σοσιαλισμό-κομμουνισμό», που αποτέλεσε γι' αυτήν το σύμπαν των δικών της υλικών συμφερόντων.

Ταυτόχρονα όμως η ανάπτυξη της οικονομίας δημιούργησε εργατικά και «αστικά» μεσοστρώματα, που ήθελαν νέες συνθήκες διακυβέρνησης και οι-

κονομικής διαχείρισης, γοπτευμένοι από τον καπιταλιστικό τρόπο ζωής, επιχειρώντας να συνδυάσουν τις κοινωνικές κατακτήσεις του σοσιαλιστικού συστήματος με το καταναλωτικό καπιταλιστικό σύμπαν. Επρόκειτο για μια άτοπη σύζευξη, όπως φάνηκε στη συνέχεια και στη Δύση και στην Ανατολή, ειδικότερα στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού», που θα ζούσαν συνθήκες πρωταρχικής συσσώρευσης κεφαλαίου, συνθήκες οικονομικής και εργασιακής απαξίωσης, μετατροπή τους σε προτεκτοράτα και αποικίες του κεφαλαίου.

Το τελειωτικό χτύπημα για τον «υπαρκτό σοσιαλισμό» ήρθε από την οικονομική στασιμότητα λόγω της αδυναμίας των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού» να ακολουθήσουν τις τεχνολογικές και επιστημονικές επαναστάσεις που ξεκίνησαν από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και μπήκαν στην παραγωγή. Ο καπιταλισμός της πληροφορίας και της ρομποτικής έπρεπε να αντιμετωπίσει το σοσιαλισμό της πληροφορίας και της ρομποτικής, μόνο που αυτό θα σήμαινε το σπάσιμο των συμμαχιών και των «κοινωνικών συμβολαίων» ανάμεσα στην άρχουσα τάξη αυτών των χωρών και στην εργατική τους βάση.

Η καπιταλιστική Δύση, ευέλικτη και ευπροσάρμοστη, κατάφερε να μεταβεί στον καπιταλισμό της «Γενικής διάνοιας», με μικρό σχετικά κόστος· ο «υπαρκτός σοσιαλισμός» στη μεγάλη του πλειοψηφία, ανελαστικός και δογματικός, κατέρρευσε. Η τεχνολογική διαστημική διαπάλη και ειδικότερα ο πολεμικός «πόλεμος των άστρων» ήταν το κερασάκι στην τούρτα, που εξάντλησε την ΕΣΣΔ και τους συμμάχους της.

Ας σημειωθεί δε πως στην περίπτωση της ενιαίας Γιουγκοσλαβίας, προκειμένου να προσαρμοστεί στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής, απαιτήθηκε ένας γενικευμένος εθνικιστικός πόλεμος, ιμπεριαλιστικές παρεμβάσεις, καθώς και η στρατιωτική επέμβαση του ενιαίου ιμπεριαλιστικού μπλοκ στη Σερβία το 1999. Αντίστοιχα φαινόμενα αιματηρών εθνικιστικών πολέμων και ιμπεριαλιστι-

κών επεμβάσεων έζησαν και οι χώρες της ΕΣΣΔ.

Επιβίωσαν η Κίνα και το Βιετνάμ, οι οποίες μετατράπηκαν σε ένα τεράστιο εργοστάσιο παραγωγής, καπιταλιστικής υπεραξίας, καθώς και η Βόρεια Κορέα, ένα κλειστό φεουδαρχικού τύπου σύστημα που ζει στη σκιά της Κίνας και ως «ελεύθερη ζώνη παραγωγής» της τελευταίας. Επιβίωσε και η Κούβα—παρόλο που βρίσκεται στο χαμηλό υπογάστριο των ΗΠΑ— έχοντας όμως την καλύτερη σχέση μεταξύ κυβερνήτων και παραγωγών, διατηρώντας ένα αξιολήευτο σύστημα παιδείας και υγείας, αξιολήευτο ακόμη και για τις ΗΠΑ.

Τάση, κίνηση, κίνημα

Αν με ρωτάτε τι κατέρρευσε, τι πττήθηκε, θα σας πω ότι πττήθηκε και κατέρρευσε ο σοσιαλισμός του «υπαρκτού σοσιαλισμού» και δεν μπορούμε να παίζουμε με τις λέξεις και τις έννοιες για να σώσουμε την ουσία. Αυτό δεν συνεπάγεται πως δεν μπορεί να υπάρξει ένας άλλος σοσιαλισμός, σε μια νέα βάση, ένας σοσιαλισμός της νέας εποχής.

Άλλωστε, όπως έχει γράψει και ο Μαρξ: «Καμιά κοινωνική τάξη δεν εξαφανίζεται ποτέ προτού αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις που μπορεί να χωρέσει, και νέες και ανώτερες παραγωγικές σχέσεις ποτέ δεν αντικαθιστούν τις παλιές προτού οι υλικοί όροι για την ύπαρξή τους ωριμάσουν μέσα στους κόλπους της παλιάς κοινωνίας» (Μαρξ, 2010). Κατά συνέπεια η μετάβαση από ένα σύστημα σε ένα άλλο παίρνει το χαρακτήρα μιας μακράς διαδικασίας κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών μετασχηματισμών. Αυτό σημαίνει μια ολόκληρη εποχή πολλαπλών ιστορικών, οικονομικών και κοινωνικών συγκρούσεων, αντιθέσεων και αντιφάσεων. Κάθε νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα δεν αντικαθιστά ένα προηγούμενο αν δεν ολοκληρωθεί η ιστορική παρουσία του προηγούμενου.

Ταυτόχρονα όμως το νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα εμφανίζεται ως

τάση μέσα στα σπλάχνα του παλαιού, όπως συμβαίνει και με τον κομμουνισμό στη σημερινή εποχή. Προσοχή: Μια τάση δεν καθρεφτίζει τη συνολική εικόνα που θα πάρει μια διαδικασία όταν και όποτε αυτή ολοκληρωθεί. Μια τάση αναδεικνύει δυναμικές και δυνατότητες που έχουμε στην παρούσα φάση της εκδήλωσής τους και είναι σχεδόν αδύνατο να περιγράψει η συνολική εικόνα.

Κατά συνέπεια είναι μάλλον λάθος να κατηγορούμε ως ρεφορμισμό τα σημερινά εγχειρήματα εργατικής αυτοδιαχείρισης, τα συνεταιριστικά εγχειρήματα ή τις όποιες δομές μιας κοινωνίας των «ελεύθερων συνεταιρισμένων παραγωγών». «Το επιμέρους εμφανίζεται κάθε φορά χωρίς σπουδαιότητα, αλλά η δυνατότητα κάθε επιμέρους πράγματος μας αποκαλύπτει κάτι για την ουσία του κόσμου» λέει ο νεαρός Βιτγκενστάιν στο «Tractatus, 3.3421»⁵. Το να θέλουν το μερικό, το επιμέρους, η τάση να παίξουν το ρόλο του καθολικού είναι άλλης τάξης ζήτημα, και, ναι, τότε μπορούμε να μιλάμε για ρεφορμισμό.

Αυτό ισχύει και για το πολιτικό/κοινωνικό όχημα της επαναστατικής μεταβολής και μετάβασης, για το επαναστατικό κίνημα, το αντικαπιταλιστικό μέτωπο και το κομμουνιστικό κόμμα, για τη σχέση και την αυτονομία τους, για το πόσο και σε ποιο βαθμό θα καθρεφτίζουν την αυριανή κομμουνιστική κοινωνία σήμερα. Τόσο στο εσωτερικό τους, στη σχέση τους ή στη σχέση τους με την εργατική τάξη, τους καταπιεσμένους και την κατάσταση πράγματος.

Η σημερινή εικόνα της τάσης δεν έχει και πολλά κοινά με τη συνολική εικόνα της τάσης, πόσο μάλλον με την ολοκληρωμένη εικόνα του κομμουνισμού ως κοινωνίας ή ακόμη μακρύτερα με την ώριμη φάση της. Η τάση του κομμουνισμού σήμερα είναι αδύνατο να μορφοποιηθεί δίχως την ύπαρξη μιας πραγματικής κομμουνιστικής κίνησης που θα οικοδομήσει τα όρια και τις προϋποθέσεις ενός κινήματος.

5. <http://xantho.lis.upatras.gr/pasitheo/index.php/deukalionas/article/view/1286/1162>.

Ας το δούμε για λίγο γραμμικά, αν και αποκτά μια διαλεκτική αντιθετική μορφή: Η τάση είναι η μήτρα της κίνησης, κίνηση και τάση γεννούν το κίνημα. Τάση, κίνηση, κίνημα οικοδομούν τις προϋποθέσεις της επαναστατικής ρήξης, της αντικαπιταλιστικής ανατροπής και της κομμουνιστικής απελευθέρωσης, που όμως εν σπέρματι η τριπλέτα της επαναστατικής ρήξης, της αντικαπιταλιστικής ανατροπής και της κομμουνιστικής απελευθέρωσης ενυπάρχει και στην τάση και στην κίνηση και στο κίνημα.

Η ολοκλήρωση της επαναστατικής διαδικασίας θα ολοκληρώσει την ενότητα της τάσης – κίνησης – κινήματος. Η εικόνα της επαναστατικής ολοκλήρωσης θα έχει ελάχιστη σχέση με την εικόνα της τάσης, με την εικόνα της κίνησης, με την εικόνα του κινήματος ή με την εικόνα της διαλεκτικής ενότητας και σχέσης της τάσης – κίνησης – κινήματος.

Και σίγουρα η διαλεκτική ενότητα και εικόνα της τάσης, κίνησης και κινήματος αναμετριέται και θα αναμετριέται κάθε στιγμή με το ζήτημα της εξουσίας, όχι μόνο της κυβερνητικής εξουσίας, αλλά της εξουσίας επί των «μορφών ζωής», που σήμερα στην ολότητά τους έχουν αποικιστεί από τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής.

Ο κομμουνισμός, ως τάση, κίνηση, κίνημα, ως μια συνολική διαδικασία στον αγώνα για την εξουσία των «μορφών ζωής» δεν μπορεί παρά να αποκτήσει τις δομές και τα γλωσσολογικά πλαίσια «μορφής ζωής» ή «μορφών ζωής» που λειτουργούν σε αλληλεπίδραση. Και η δημοκρατία; Πού βρίσκεται η δημοκρατία σε σχέση με τον κομμουνισμό ως τάση, κίνηση, κίνημα σε διαδικασία και ως «μορφή ζωής» ή ως αλληλουχία «μορφών ζωής», όπως θα το έχετε ο ύστερος Βιτγκενστάιν;⁶ Θεωρώντας

πως η έννοια των «μορφών ζωής» είναι μια έννοια που υπερβαίνει και περικλείει την τάση, την κίνηση, το κίνημα και τη διαδικασία.

Είδαμε πιο πάνω πως η βάση της αρχαίας δημοκρατίας είναι η ενότητα κυβερνώντων-παραγωγών, μα και ο κομμουνισμός είναι επίσης ενότητα παραγωγών και κυβερνώντων σε όλα τα επίπεδα της ζωής, σε κάθε έκφραση της ζωής· μια ενότητα που θα τη συναντήσουμε –κατά αναγκαιότητα και ελευθερία—⁷ και στον κομμουνισμό ως διαδικασία τάσης, κίνησης και κινήματος. Άρα κατά αναγκαιότητα και ελευθερία δεν μπορεί να υπάρξει κομμουνισμός δίχως δημοκρατία και ελευθερία. Μήπως λοιπόν είναι περιττή μια θεωρία κομμουνιστικής δημοκρατίας;

Όπως έχουμε διατυπώσει και προηγούμενα: όχι, και πάλι όχι. Μια κομμουνιστική θεωρία της δημοκρατίας είναι αναγκαία στο βαθμό που μιλάμε για μια διαδικασία και όχι για την ώριμη, ολοκληρωμένη κομμουνιστική φάση.

Σε μια αντιφατική διαδικασία, η διακύβευση, όπως και η διακινδύνευση, όσον αφορά την πορεία των πραγμάτων είναι ανοιχτή, άρα κάθε φορά είναι ζητούμενο η ενότητα παραγωγών και κυβερνώντων σε όλα τα επίπεδα. Πόσο μάλλον όταν στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας τα υποκείμενα, οι συγκεκριμένοι άνθρωποι είναι προϊόντα ενός συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής, συγκεκριμένων ιστορικών και ιδεολογικών συγκείμενων και όχι οι ολοκληρωμένοι κοινωνικοί άνθρωποι της ώριμης φάσης του κομμουνισμού.

Είναι διαρκώς ζητούμενο η σχέση του κομμουνισμού ως τάσης, κίνησης,

δυναμική κατάσταση πραγμάτων, κατάσταση γεγονότων. Η «μορφή ζωής» σε σχέση με τη διαδικασία αναδεικνύει το βάθος και το πλάτος, τον πλούτο των ροών της σχέσης τάσης – κίνησης – κινήματος, όπως αναδεικνύει και το βάθος/πλάτος των αντιθέσεων και των αντιφάσεων μέσα στις οποίες κινείται η διαδικασία και ζει η «μορφή ζωής».

7. Κατά αναγκαιότητα και ελευθερία, όπως θα το έχετε ο Έγκελς, αναγνώριση των ορίων της αναγκαιότητας, αλλά και των διαδικασιών και των δυναμικών της χειραφέτησης και της ελευθερίας.

6. Δίνω έμφαση στη διαδικασία σε σχέση με τη «μορφή ζωής» θεωρώντας τις συμπληρωματικές, αν και διαλεκτικά αντιφατικές. Δίνοντας έμφαση στη διαδικασία σε σχέση με τη «μορφή ζωής», θέλω να τονίσω το υλικό υπόβαθρο και τα γλωσσολογικά πλαίσια που υπερβαίνουν τις συχνά στατικές εικόνες της σχέσης βάσης-οικοδομήματος, μια ολοκληρωμένη

κινήματος και της δημοκρατίας. Ένα ζητούμενο, μια ανοιχτή διαδικασία τόσο στη φάση του μαρασμού και της απονέκρωσης του εργατικού «αντι»κράτους όσο και στην κομμουνιστική κοινωνία. Η πολιτική διαδικασία της δημοκρατικής ενότητας παραγωγών-κυβερνώντων αποκτά μια μοναδική οντολογική αυταξία που καθορίζει τις πολιτικές εξελίξεις.

«Κράτος και επανάσταση»

Σήμερα, στα δικά μας καθήκοντα τίθεται ο σημερινός άνθρωπος, ο σημερινός εργαζόμενος, που θα αμφισβητήσει ή που δυνητικά μπορεί να αμφισβητήσει την καπιταλιστική κυριαρχία, διεκδικώντας την εξουσία, την κυβερνητική εξουσία, την οικονομική εξουσία, την εξουσία επί των «μορφών ζωής».

Αυτή η διαδικασία όχι μόνο δεν ακυρώνει την πολιτική ως αυτόνομη διαδικασία, αλλά απεναντίας προσδίδει ένα απίστευτο βάρος και βάθος, μια τεράστια ευθύνη στους συμμετέχοντες, στην πρωτοπορία και στη λαϊκή-εργατική πλειοψηφία· μια τεράστια πολιτική ευθύνη τόσο σε κανονιστικό πλαίσιο όσο και στο πλαίσιο της συνολικής και καθημερινής δράσης. Η υπεράσπιση της δημοκρατικής αυτονομίας της πολιτικής ως τρόπου ζωής δεν απαιτεί μόνο μαχητές, απαιτεί πραγματικούς κομμουνιστές· κομμουνιστές με τεράστια αίσθηση του ιστορικού καθήκοντος και του πολιτικού βάρους της στράτευσής τους.

Αντίστοιχα, η συγκεκριμένη πολιτική κοινότητα κυβερνώντων-παραγωγών, η κοινότητα της ενότητας κομμουνισμού και δημοκρατίας δεν ζει μόνο στο πλαίσιο μιας αμεσοδημοκρατικής κομμουνιστικής διαφάνειας. Η αλήθεια είναι πως δεν ζει καν εκεί, στο βαθμό που η τελευταία παραμένει και θα παραμείνει για μακρόν ή για πάντα μια «νεφελοκοκκινγία».

Κινείται και ζει μέσα και στην αυτοθέσμιση μορφών πολιτικής διαμεσολάβησης και αντιπροσώπευσης, με τον

ελεγκτή να γίνεται ελεγχόμενος και το αντίστροφο, διασπείροντας την εξουσία και τον έλεγχό της σε όλα τα ζωντανά κύτταρα της πολιτικής κοινότητας.

Μόνο διασπείροντας την εξουσία, τη γνώση, τον πλούτο και τις πολιτικές και κοινωνικές ευθύνες, όλη η πολιτική κοινότητα θα νιώθει δυνατή, όπως και κάθε επιμέρους μέρος της κοινότητας και κάθε άτομο. Ακολουθώντας τη σκέψη του Σπινόζα (Spinoza) θα πούμε πως η κοινότητα είναι ελεύθερη και δημοκρατική μόνο –και μόνο όταν– όλα τα μέρη της είναι ελεύθερα και αυτόνομα.⁸

Η θεωρία της κομμουνιστικής δημοκρατίας δεν μπορεί παρά να ξεκινήσει από την Κομμούνα του 1871 ή από το πώς προσέγγισε το ζήτημα ο Λένιν στο *Κράτος και επανάσταση*, ακολουθώντας από την πλευρά του την πολιτική που γέννησαν οι δημοκρατικές επαναστάσεις του 1848 και 1851, η Κομμούνα του 1871 και η επαναστατική δημοκρατία των σοβιέτ.

Είναι αναγκαίο να ξεκινήσει από την Κομμούνα και το *Κράτος και επανάσταση*, αλλά έχοντας την εμπειρία του «υπαρκτού σοσιαλισμού» του 20ού αιώνα δεν επαρκεί να εξηγήσει τις ιστορικές εξελίξεις που προέκυψαν. Δεν επαρκεί επίσης η Κομμούνα και το κράτος και επανάσταση, γιατί, στο βαθμό που είναι θεωρίες και πρακτικές μάχης και επαναστατικού αγώνα, μόνο ως κανονιστικές αρχές μπορούν να σταθούν στο πλαίσιο μιας μετεπαναστατικής μεταβατικής ομαλότητας.

Σε μια τέτοια μετεπαναστατική ομαλότητα, θεωρητικά και πρακτικά μπορεί να υφίστανται οι δομές μιας εργατικής – προλεταριακής – σοσιαλιστικής δικακυβέρνησης, να υφίσταται μια πραγματική κυβέρνηση των εργατών που καταργεί την ταξική ιδιοκτησία. (Μαρξ, 2000), αλλά στη μερικότητα ακόμα της κίνησης.

Μπορεί να απελευθερώνονται τα στοιχεία της νέας κοινωνίας που έχουν

8. http://kritiki.hpdst.gr/sites/kritiki.hpdst.gr/files/articles/kritiki_019-028.pdf.

αναπτυχθεί στους κόλπους της αστικής κοινωνίας που καταρρέει (όπως είπαμε και πιο πάνω, η πραγματική κίνηση που αναδεικνύει σε άλλο πλάτος και σε άλλο μήκος τη δυναμική της τάσης), μόνο που ακόμη αυτό το πράττει με έναν αντιφατικό τρόπο, και με την τάση, την κίνηση και το κίνημα να βρίσκονται σε αντιφατική σχέση και κίνηση με την παλαιά κοινωνία.

Η μετεπαναστατική μεταβατική ομαλότητα –ανεξάρτητα από τις προθέσεις των πρωταγωνιστών και των υποκειμένων που συμμετέχουν στη διαδικασία, αλλά και με τα υλικά συμφέροντα που εκφραζονται και συγκρούονται– κινείται συχνά σε ρυθμούς ράθυμης κανονικότητας, μια κατάσταση πράγματων που συχνά αποβαίνει μοιραία για την ενότητα κυβερνήτων-παραγωγών, μεταφέροντας την εξουσία από τους παραγωγούς και τους εργάτες στους ειδήμονες. Κάτι που είναι και το πλέον σύνθημα όταν υπάρχουν υλικά, ταξικά και πολιτικά συμφέροντα που επιβουλεύονται, αντιμάχονται, υπονομεύουν και ναρκοθετούν την ενότητα κυβερνήτων-παραγωγών.

Γι' αυτόν το λόγο είναι αναγκαίοι οι θεσμοί και οι δομές, μα το κυριότερο οι διαδικασίες που ενισχύουν την ενότητα κυβερνήτων-παραγωγών. Και δίνω

έμφαση στις διαδικασίες, καθώς μόνο οι τελευταίες μπορούν να αποτρέψουν οι θεσμοί και οι δομές να μετατραπούν σε «αδειανό πουκάμισο». Ταυτόχρονα όμως δεν μηδενίζω το υλικό βάρος και βάθος των θεσμών και των δομών, που καθορίζουν και τα πλαίσια.

Οικονομική δημοκρατία

Είναι δυνατοί και αναγκαίοι οι θεσμοί, οι δομές και διαδικασίες μιας καθολικής δημοκρατίας σε όλα τα επίπεδα της ζωής, της κοινωνίας και της πολιτείας. Ξεκινώντας από την οικονομική και παραγωγική βάση, ενισχύοντας την εργατική αυτοδιαχείριση στο πλαίσιο ενός δημοκρατικού παραγωγικού και καταναλωτικού πλάνου, μιας οικονομίας που θα συνδυάζει επί μακρόν την κρατική, την ιδιωτική, τη συνεταιριστική και την κοινή ιδιοκτησία.

Αυτή όμως η οικονομική παραγωγική βάση θα τείνει στην ικανοποίηση του γενικού καλού, που δεν είναι άλλο από το καλό της εργαζόμενης πλειοψηφίας. Θα εξασφαλίζει σε όλους την ικανοποίηση ενός υψηλού μίνιμουμ αναγκών και επιθυμιών, επιτρέποντας σε μεγάλο βαθμό τη διαφοροποίηση της ικανοποίησης ατομικών επιθυμιών και αναγκών. Ένας οριζόντιος εξισωτισμός τύπου

Χοτζικής Αλβανίας, Μασοϊκής Κίνας και Πολιποτικής Καμπότζης κινείται στους οριζόντες ενός «ρομαντικού αντικαπιταλισμού»⁹, αλλά όχι μαρξιστικού κομμουνισμού. Ο Μαρξ ούτε στην πρώτη φάση του κομμουνισμού «σύμφωνα με την εργασία» ούτε στην ανώτερη φάση «σύμφωνα με τις ανάγκες» δεν υποστηρίζει την εξισωτική ισότητα. Διαφορετικοί άνθρωποι, διαφορετικές ανάγκες και διαφορετικές επιθυμίες πώς μπορούν να εξισωθούν;

Πολύ περισσότερο που ο ολοκληρωμένος κοινωνικός άνθρωπος της ανώτερης φάσης του κομμουνισμού δεν θα νιώθει ή δεν θα είναι ένα γρανάζι μιας παραγωγικής και διοικητικής μηχανής, αλλά θα νιώθει και θα είναι μια ολοκληρωμένη ατομικότητα. Την ατομικότητα αυτή σήμερα τη διαφθείρει, την αλλοτριώνει και την καταπιέζει ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Μετατρέποντας την αγνία και τον αγώνα του σύγχρονου ανθρώπου για αυθεντικότητα και αναγνώριση – με την εγγλεϊανή έννοια του όρου αναγνώριση – σε εμπόρευμα και ιδεολογικό εργαλείο στα χέρια των κρατούντων. Ενώ σε ένα ανώτερο επίπεδο – στο πλαίσιο των βιοπολιτικών/ βιοεξουσιαστικών παραδειγμάτων – μετατρέπει το ίδιο το σώμα του ανθρώπου σε καθολικό εμπόρευμα.

Απέναντι σε αυτή την ιμπεριαλιστική/ καπιταλιστική πολιτισμική και εμπορευματική ισοπέδωση και αλλοτρίωση, που «εξαφανίζει» τον σύγχρονο άνθρωπο στο όνομα της εξατομίκευσης, δεν μπορούμε, δεν πρέπει να μιλάμε για τον κομμουνισμό ή για τον κομμουνιστή άνθρωπο σαν ένα γρανάζι μιας κολεκτιβιστικής μεγαλομηχανής.

Το 1998 κυκλοφόρησε στα ελληνικά ένα εξαιρετικά αιρετικό βιβλίο του φιλοσόφου Κοστανζο Πρέβε (Costanzo Preve) με τίτλο *Καιροί αναζήτησης*. Σε αυτό το βιβλίο, σε ένα από τα πολλά ενδιαφέροντα – και εξόχως αιρετικά – γράφει: «[...] Ο Μαρξ είχε τονίσει ότι η

ελεύθερη ατομικότητα είναι ασυμβίβαστη με το “κλειστό” καπιταλιστικό σύστημα [...], η διαφορά ανάμεσα στον καπιταλισμό και τον κομμουνισμό δεν βρίσκεται στο δίπολο αδικία/δικαιοσύνη αλλά στην αντίθεση προσωπική ανεξαρτησία / ελεύθερη ατομικότητα. [...] η ελεύθερη και ολοκληρωμένη ατομικότητα συγκροτείται σταδιακά κατά την αντίσταση στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής» (Preve, 1998: 196, 199).

Από αυτή την οπτική, το γεγονός πως μεταβιβάζουμε την παραγωγική μας δύναμη πουλώντας τη σε κάποιον άλλον και την ξαναγοράζουμε ως εμπορεύματα όχι μόνο μας αλλοτριώνει, αλλά μας αφαιρεί και την ατομικότητά μας. Κατά συνέπεια ο αγώνας για την κοινωνική και την πολιτική χειραφέτησή μας είναι και αγώνας για τη χειραφέτηση της ατομικότητάς μας. Αυτό συνεπάγεται πως οι θεσμοί, οι δομές και οι διαδικασίες μιας πραγματικής προλεταριακής δημοκρατίας θα μιλάνε στο όνομα της ολότητας, δίχως να ξεχνούν ή να υποτιμούν την ατομικότητα, την ολοκληρωμένη ατομικότητα, τις ανάγκες και τις επιθυμίες της. Η κοινωνία των ελεύθερων συνεταιρισμένων παραγωγών δεν μπορεί παρά να είναι η κοινωνία των πλέον ολοκληρωμένων ατομικότητων.

Είναι απαίτηση η παραγωγή δημοκρατικών μορφών και δομών στο επίπεδο της κοινωνίας και των ανθρώπινων σχέσεων, που να προκρίνει την πλήρη ισότητα και την αυτονομία των «τρόπων ζωής», των «μορφών ζωής», των πολιτιστικών, των θρησκευτικών, των σεξουαλικών και άλλων συμπεριφορών.

Σίγουρα και σε αυτό το επίπεδο στις πρώτες φάσεις της μετάβασης οι πολιτιστικές και θρησκευτικές ταυτότητες και διαφορές θα παίξουν μεγάλο και αντιφατικό ρόλο στο πώς θα χτιστεί μια δημοκρατία στο κοινωνικό πεδίο. Ίσως και να σταθούν εμπόδιο, όπως στάθηκαν και στον 20ό αιώνα, σε μια δημοκρατικοποίηση των κοινωνικών συμπεριφορών. Μόνο που με το βάθεμα της κομμουνιστικής μετάβασης αυτά θα επιλύονται ή ευελπιστούμε πως θα επιλύονται με τρόπο σχετικά ομαλό.

9. «Ρομαντικός αντικαπιταλισμός» όπως τον ανέλυσαν στο βιβλίο τους *Μορφές ρομαντικού αντικαπιταλισμού* οι Lowy & Sayre (1991).

Πολιτική δημοκρατία

Είναι αναγκαία η δημοκρατία στο πολιτικό επίπεδο στους τόπους εργασίας και στις γειτονιές, με αποκέντρωση των εξουσιών, έτσι ώστε ο καθένας/μία, να έχει άμεσο λόγο στη διακυβέρνηση. Οικοδόμηση δομών και μορφών άμεσης δημοκρατίας παντού, με τη σύγχρονη τεχνολογία να επιτρέπει την άμεση συμμετοχή και διακυβέρνηση. Αυτό με τη σειρά του δεν ακυρώνει τις όποιες μορφές εκπροσώπησης ή αντιπροσώπευσης αν και όποτε χρειαστούν. Είπαμε ότι η φάση της απόλυτης διαφάνειας είναι ένα ζητούμενο πολύ μακριά από τη σημερινή ή την αυριανή πραγματικότητα.

Η αντιπροσώπευση και η εκπροσώπηση δεν πρέπει να γίνονται επάγγελμα ούτε να διαρκούν επί μακρόν, αλλά να υπάρχει ανακλητότητα και εναλλαγή, ή επίσης να γίνονται με μορφές κλήρωσης και όχι μόνο εκλογής. Απαιτείται δημοκρατία στο πολιτικό επίπεδο που να επιτρέπει κάθε μορφή και είδος ιδεολογικής και πολιτικής έκφρασης. Με δικαιώματα στην κάθε πολιτική, κοινωνική δύναμη, αλλά και στον καθένα/καθεμιά να προπαγανδίζει με νόμιμο πολιτικό τρόπο την άποψή του.

Η σοσιαλιστική νομιμότητα δεν μπορεί και δεν χτίζεται με απαγορεύσεις απόψεων, κομμάτων, ίσως ακόμη ούτε και αστικών κομμάτων, θέσεων και αντιλήψεων. Η σοσιαλιστική νομιμότητα – στο βαθμό που βαθαίνει και ολοκληρώνεται η κομμουνιστική μετάβαση– δεν έχει τίποτε να φοβηθεί από τη διαπάλη με άλλα ρεύματα, απόψεις, αντιλήψεις και κόμματα.

Φυσικά, τον πρώτο λόγο δεν τον έχουμε «εμείς» ή «εγώ», αλλά ο ίδιος ο «σοσιαλιστικός δήμος», που δημοκρατικά θα αποφασίζει για τα όρια και το πλαίσιο της πολιτικής νομιμοποίησης. Ο «σοσιαλιστικός δήμος» και όχι οι διά αντιπροσώπων ειδήμονες. Τονίζω μόνο πως με απαγορεύσεις δεν οικοδομείται ηγεμονία, και τα κοινωνικά και πολιτικά ρεύματα θα βρουν τον τρόπο να εκφραστούν και να ηγεμονεύσουν, ακόμη και στο πλαίσιο του μοναδικού κράτους/

κόμματος. Από αυτή την οπτική επισμαίνω την αναγκαιότητα ενός δίχως όρια πλουραλισμού.

Τι γίνεται όμως αν τα πράγματα και οι καταστάσεις δεν πάνε καλά, αν μπλοκαριστεί η μετάβαση, αν η σοσιαλιστική νομιμότητα αμφισβητείται, βρίσκεται σε άμυνα, βρίσκεται στη γωνία και περικυκλωμένη; Μα και τότε η δημοκρατία είναι η άμυνά της, οι πραγματικές δομές και διαδικασίες που δυναμώνουν την ενότητα κυβερνώντων-παραγωγών, και σε αυτό η Κούβα έχει να διδάξει πολλά. Αυτό δεν σημαίνει πως και η Κούβα σε μεγάλο βαθμό δεν ακολούθησε το σοβιετικό μοντέλο του μοναδικού κόμματος· μόνο που συνεχίζει να έχει την πιο σταθερή σχέση κυβερνώντων-παραγωγών.

Όσο και να περιχαρακωθεί η σοσιαλιστική νομιμότητα βγάζοντας εκτός νόμου όσες απόψεις την αμφισβητούν, δεν πρόκειται να κρατήσει την εξουσία αν πάψει να υπάρχει η ενότητα κυβερνώντων-παραγωγών· κανένας σοσιαλισμός δεν χτίστηκε και δεν κρατήθηκε με το ζόρι. Αν κρατηθεί ζωντανή η ενότητα κυβερνώντων-παραγωγών, δεν έχει κανένα λόγο ο «σοσιαλιστικός δήμος» να φοβηθεί επιτρέποντας την έκφραση της αμφισβήτησης ή την ανεκτικότητα σε διαφορετικές μορφές και τρόπους κοινωνικής συγκρότησης· επιτρέποντας πειράματα μιας αυτόνομης ή και αναρχικής κοινωνικής συγκρότησης που δεν θα κινείται ανταγωνιστικά και συγκρουσιακά προς το ηγεμονικό παράδειγμα μετάβασης.

Εν κατακλείδι

Συνοψίζοντας:

- 1) Καμία ταξική κοινωνία, ούτε ο καπιταλισμός ούτε ο «υπαρκτός σοσιαλισμός», δεν συμπαθεί και δεν ευλογεί τις δημοκρατικές διαδικασίες. Η δημοκρατία και τα δημοκρατικά δικαιώματα ήταν, είναι και θα παραμείνουν κατάκτηση του αγώνα των λαϊκών τάξεων, το αποτέλεσμα της ταξικής πάλης.

- 2) Η δημοκρατία είναι η εξουσία του οργανωμένου λαού σε όλα τα επίπεδα της ζωής, που τείνει να εκφράζει τα συλλογικά συμφέροντα της κοινότητας και όχι τα ιδιοτελή συμφέροντα του καθενός και ειδικότερα των οικονομικών ελίτ.
- 3) Η πλέον ολοκληρωμένη δημοκρατία είναι η δημοκρατία της εργαζόμενης πλειοψηφίας που κατέχει τον πλούτο και την εξουσία στο πλαίσιο και στις διαδικασίες μιας κοινωνικής οργάνωσης που τείνει στην κατάργηση των τάξεων, στον κομμουνισμό.
- 4) Όλα ξεκινούν από τη δημοκρατία και στη δημοκρατία καταλήγουν. Όλα ξεκινούν από το κοινό και στον κομμουνισμό καταλήγουν.
- 5) Δημοκρατία και κομμουνισμός δεν είναι μια σταθερή κατάσταση πραγμάτων, είναι διαδικασίες, «μορφές ζωής», τρόποι ζωής που βρίσκονται σε σχέση και αλληλεξάρτηση. Το υποκείμενο της διαρκούς επαναστατικής δημοκρατικής/κομμουνιστικής διαδικασίας είναι ο συνειδη-
- τοποιημένος εργάτης, ο ελεύθερος συνεταιρισμένος παραγωγός και η ολοκληρωμένη κομμουνιστική ατομικότητα. Είναι η ενότητα κυβερνώντων-παραγωγών.
- 6) Ο κομμουνισμός δεν είναι –δεν μπορεί να είναι– επιστροφή σε μια μυθική αρχή όπου όλα ήταν τέλεια, ούτε θα είναι όλα τέλεια, ακόμη και στην ολοκληρωμένη φάση του. Ο κομμουνισμός είναι η θετική υπέρβαση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, η επόμενη φάση του αγώνα για την ωριμότητα της κοινωνίας και του ανθρώπου. Γι' αυτόν το λόγο είναι αναγκαία, αλλά νομίζω και δυνατή, η παραγωγή μιας θεωρίας της κομμουνιστικής δημοκρατίας.
- 7) Υπό αυτές τις λογικές και τις οπτικές επιχειρήσα να μιλήσω, να περιγράψω και να αναστοχαστώ σχετικά με τη σχέση της δημοκρατίας και του κομμουνισμού, να αναστοχαστώ σχετικά με την έννοια, τις διαδρομές και τις προϋποθέσεις μιας θεωρίας της κομμουνιστικής δημοκρατίας. **T**

b

Αργυρός, Δ. (2015), *Οι δυναμικές της χειραφέτησης: Από το «δικαστήριο της ιστορίας» στους «ελεύθερους συνεταιρισμένους παραγωγούς»*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Αριστοτέλης (2007), *Πολιτικά iii iv*, μτφ. Π. Τζιώκα-Ευαγγέλου Θεσσαλονίκη, Ζήτρος.

Badiou, A. (2013), «Το δημοκρατικό έμβλημα», στο Βεργέτης, Δ. (επιμ.), *Πού πηγαίνει η δημοκρατία;*, μτφ. Ν. Κατσογιάννη, Φ. Μαραβέλιας, Φ. Σιατίτσας, Αθήνα, Πατάκης.

M.E. (1998), *Η δημοκρατία ενάντια στον καπιταλισμό*, μτφ. Α. Οικονόμου, Αθήνα, Στάχου.

Bensaïd, D. (2013) «Το διαρκές σκάνδαλο», στο Βεργέτης, Δ. (επιμ.), *Πού πηγαίνει η δημοκρατία;*, μτφ. Ν. Κατσογιάννη, Φ. Μαραβέλιας, Φ. Σιατίτσας, Αθήνα, Πατάκης.

Zizek, S. (2013), «Από τη δημοκρατία στη θεϊκή βία», στο Βεργέτης, Δ. (επιμ.), *Πού πηγαίνει η δημοκρατία;*, μτφ. Ν. Κατσογιάννη, Φ. Μαραβέλιας, Αθήνα, Πατάκης.

Καστοριάδης, Κ. (1999), *Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα*, Αθήνα, Ύψιλον.

Λένιν, Β.Ι. (1996), *Κράτος και επανάσταση*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

Λένιν, Β.Ι. (2013), *Για το κράτος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

Lowy, M. & Sayre, R. (1991), *Μορφές ρομαντικού αντικαπιταλισμού*, μτφ. Σ. Ροζάνης, Αθήνα, Έρασμος.

Μαρξ, Κ. (1994), *Κριτική του προγράμματος της Γκότα*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

Μαρξ, Κ. (2000), *Ο εμφύλιος πόλεμος στην Γαλλία*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

Μαρξ, Κ. (2010), *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, μτφ. Χ. Μπαλωμένος, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή.

Μπατίκας, Κ. (2012), *Η μαρξιστική θεωρία της επαναστατικής μετάβασης στο σοσιαλισμό- κομμουνισμό*, Αθήνα, Εργατική Πολιτική.

Μπλοχ, Ε. (1985), *Ουτοπία και Επανάσταση*, μτφ. Σ. Ροζάνης, Αθήνα, Έρασμος.

Μπλοχ, Ε. – Αντόρνο, Β.Τ. (2000), *Κάτι λείπει*, μτφ. Σ. Ροζάνης, Αθήνα, Έρασμος.

Πρέβε, Κ. (1998), *Καιροί αναζήτησης*, μτφ. Χ. Νάσιος, Αθήνα, Στάχου.

Ρούσης, Γ. (2008), *Ο Μαρξ γεννήθηκε νωρίς*, Αθήνα, Γκοβόστης.

Στυλιανού, Α. (2006), *Θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου: Από τον Γκρότιους στον Ρουσσώ*, Αθήνα, Πόλις.

Wittgenstein, L. (1977), *Φιλοσοφικές έρευνες*, μτφ. Π. Χριστοδουλίδης, Αθήνα, Παπαζήσης.

Wittgenstein, L. (1978), *Tractatus Logico-Philosophicus*, μτφ. Θ. Κιτσόπουλος, Αθήνα, Παπαζήσης.

Χρύσης, Α. (2014), *Ο Μαρξ της δημοκρατίας*, Αθήνα, ΚΨΜ.